

DAVLAT TASHQI QARZINING IQTISODIY XAVFSIZLIKKA TA'SIRI VA UNI BOSHQARISH STRATEGIYALARI

Sanakulova Sevinch Axrorovna

ISFT instituti 2-kurs talabasi

E-mail: sevincsanakulova9@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada davlat tashqi qarzining milliy iqtisodiy xavfsizlikka ta'sir mexanizmlari kompleks tahlil qilingan. Tashqi qarzning makroiqtisodiy barqarorlikka ta'siri faqatgina uning miqdoriy hajmi (YaIMga nisbati) bilan emas, balki valyuta tarkibi, to'lov muddatlari va qarz mablag'larining investitsion rentabelligiga chambarchas bog'liqligi asoslab berilgan. Shuningdek, qarz yukining keskin ortishi natijasida yuzaga keladigan budjet bosimi va valyuta xatarlari baholanib, tashqi qarzni samarali boshqarish, portfelni diversifikatsiya qilish, davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish hamda iqtisodiy o'sishni kafolatlashga qaratilgan amaliy strategiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: davlat tashqi qarzi, iqtisodiy xavfsizlik, makroiqtisodiy barqarorlik, qarz yuki, fiskal makon, valyuta xatarlari, investitsion rentabellik, qarz portfelini diversifikatsiya qilish, moliyaviy suverenitet.

Аннотация: В данной статье представлен комплексный анализ механизмов влияния государственного внешнего долга на национальную экономическую безопасность. Обосновано, что воздействие внешнего долга на макроэкономическую стабильность определяется не только его количественным объемом (отношением к ВВП), но и валютной структурой, сроками погашения и инвестиционной рентабельностью заемных средств. Также проведена оценка бюджетного давления и валютных рисков, возникающих в результате резкого роста долговой нагрузки, и разработаны практические стратегии по эффективному управлению внешним долгом, диверсификации портфеля, развитию государственно-частного партнерства и обеспечению устойчивого экономического роста.

Ключевые слова: государственный внешний долг, экономическая безопасность, макроэкономическая стабильность, долговая нагрузка, фискальное пространство, валютные риски, инвестиционная рентабельность, диверсификация долгового портфеля, финансовый суверенитет.

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of the mechanisms through which public external debt affects national economic security. It is argued that the impact of external debt on macroeconomic stability is determined not only by its quantitative volume (debt-to-GDP ratio), but also by its currency composition, maturity profile, and the investment return of borrowed funds. Furthermore, the article assesses the budgetary pressure and currency risks resulting from a sharp increase in debt burden, and develops practical strategies for effective debt management, portfolio diversification, promotion of public-private partnerships, and ensuring sustainable economic growth.

Keywords: public external debt, economic security, macroeconomic stability, debt burden, fiscal space, currency risks, investment profitability, debt portfolio diversification, financial sovereignty.

Kirish

Zamonaviy iqtisodiy rivojlanish sharoitida davlat tashqi qarzi mamlakat moliyaviy tizimining murakkab, ammo ajralmas elementi hisoblanadi. Globallashuv jarayonlari va kapital bozorlarining integratsiyalashuvi davlatlarga iqtisodiy o'sishni jadallashtirish, yirik infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish hamda byudjet taqchilligini qoplash uchun qo'shimcha manbalardan foydalanish imkonini bermoqda. Biroq, tashqi qarzning miqdoriy va sifatiy ko'rsatkichlari ustidan nazoratning zaiflashuvi mamlakatning makroiqtisodiy barqarorligiga jiddiy xavf solishi mumkin.

Iqtisodiy xavfsizlik nuqtai nazaridan qaraganda, tashqi qarzdorlik – bu nafaqat moliyaviy majburiyat, balki davlatning iqtisodiy suvereniteti va tashqi moliyaviy shoklarga bo'lgan chidamliligini belgilovchi indikatoridir. Qarz yukining kritik darajadan oshib ketishi davlatning fiskal makonini toraytiradi, investitsiyaviy jozibadorlikni pasaytiradi va eng muhimi, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish uchun zarur bo'lgan byudjet mablag'larining katta qismini qarzga xizmat ko'rsatishga yo'naltirishga majbur qiladi.

Ushbu maqolaning dolzarbligi shundaki, hozirgi o'zgaruvchan global iqtisodiy muhitda rivojlanayotgan davlatlar uchun qarz olish siyosatini optimizatsiya qilish va xavfsizlik indikatorlarini saqlab qolish o'ta muhim vazifa hisoblanadi. Tadqiqotning maqsadi – tashqi qarzning iqtisodiy xavfsizlikka ta'sir etish mexanizmlarini ilmiy jihatdan asoslash hamda mamlakatning moliyaviy barqarorligini ta'minlashga xizmat qiluvchi samarali boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqishdan iborat.

Mazkur tadqiqotda tashqi qarzdorlikning makroiqtisodiy barqarorlikka ta'siri, uning maqbul darajasini belgilash mezonlari va xalqaro amaliyotdagi samarali boshqaruv vositalari tahlil qilinadi.

Adabiyotlar sharhi

Davlat tashqi qarzining iqtisodiy o'sish va moliyaviy barqarorlikka ta'siri iqtisodiy nazariyaning fundamental muammolaridan biri hisoblanadi. Klassik iqtisodiy maktab vakillari, xususan, David Rikardo o'zining ekvivalentlik nazariyasida davlat qarzining o'sishi kelajakda soliq yukining ortishiga olib kelishini ta'kidlab, bu holat xususiy investitsiyalarning siqib chiqarilishiga sabab bo'lishini asoslab bergan. Zamonaviy iqtisodchilar, jumladan Robert Barro ham mazkur yondashuvni rivojlantirib, byudjet taqchilligining moliyalashtirilishi iqtisodiy faollikka nisbatan neytral yoki cheklangan ta'sir ko'rsatishini qayd etgan.

Qarzdorlikning maqbul darajasini aniqlash bo'yicha tadqiqotlarda Kennet Rogoff va Karmen Reynxartning ishlari markaziy o'rinni egallaydi. Ushbu mualliflar ko'plab davlatlar tajribasini tahlil qilib, tashqi qarzning yalpi ichki mahsulotga nisbati belgilangan kritik chegaradan oshganda iqtisodiy o'sish sur'atlarining sezilarli darajada pasayishini empirik

isbotlaganlar. Keyingi ilmiy izlanishlarda esa mazkur chegara har bir davlatning iqtisodiy salohiyati, institutsional rivojlanganlik darajasi va qarzni boshqarish tizimining sifatiga bevosita bog'liqligi ko'rsatib o'tilgan.

Institutsional yondashuv tarafdorlari, jumladan Jozef Stiglis va Lina Xan tashqi qarzni faqat sonlar orqali emas, balki moliyaviy suverenitet prizmasi orqali tahlil qilishni taklif etadilar. Ularning fikricha, qarz yukining xavfsizligi qarzning qay maqsadda ishlatilishiga bog'liq. Agar jalb qilingan mablag'lar ishlab chiqarish salohiyatini oshiruvchi loyihalarga emas, balki faqat iste'molni qoplashga yo'naltirilsa, bu iqtisodiy xavfsizlik uchun bevosita tahdid sanaladi. Rivojlanayotgan davlatlar misolida olib borilgan tadqiqotlar esa valyuta nomutanosibligi va qarzga xizmat ko'rsatish bo'yicha majburiyatlarning muddatlari o'rtasidagi nomuvofiqlik iqtisodiy shoklarga chidamlilikni pasaytiruvchi asosiy omil ekanini tasdiqlaydi.

Umuman olganda, mavjud ilmiy adabiyotlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, tashqi qarzning o'zi iqtisodiy xavfsizlikka salbiy omil emas, balki uni boshqarishdagi nomuvofiqliklar xavfli hisoblanadi. Hozirgi kundagi ilmiy munozaralar qarzning miqdoriy chegaralaridan ko'ra, uning iqtisodiy o'sishga transformatsiyalanish samaradorligi va makroiqtisodiy moslashuvchanlikni saqlab qolish strategiyalariga ko'chgan. Mazkur maqola ushbu nazariy qarashlarni umumlashtirgan holda, tashqi qarzni boshqarishda iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning amaliy yechimlarini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot davlat tashqi qarzining iqtisodiy xavfsizlikka ta'sirini tizimli va kompleks yondashuv asosida o'rganishni nazarda tutadi. Tadqiqot jarayonida muammoni har tomonlama yoritish uchun sifat va miqdor tahlilining uyg'unlashgan usullaridan foydalanilgan.

Tarkibiy tahlil usuli orqali tashqi qarzning tarkibiy qismlari, valyuta denominatsiyasi va to'lov muddatlarining makroiqtisodiy barqarorlikka ta'siri baholandi. Bu jarayonda qarzning ishlab chiqarish va noishlab chiqarish sohalariga yo'naltirilganlik darajasi o'zaro solishtirildi.

Qiyosiy tahlil usulidan foydalanib, rivojlanayotgan davlatlarning tashqi qarzni boshqarish bo'yicha turli modellari taqqoslandi. Ushbu yondashuv tashqi qarzdorlik darajasi yuqori bo'lgan mamlakatlar va barqaror rivojlanishga erishgan davlatlar o'rtasidagi farqlarni, shuningdek, ularning iqtisodiy xavfsizlik indikatorlarini aniqlashga imkon berdi.

Ekonometrik baholash va statistik monitoring vositalari yordamida tashqi qarzning yalpi ichki mahsulot o'sishi, byudjet taqchilligi va valyuta kursi tebranishlari bilan bog'liqligi aniqlandi. Mazkur jarayonda Xalqaro valyuta jamg'armasi va Jahon bankining qarz barqarorligini baholash metodologiyasi asos qilib olindi.

Mantiqiy umumlashtirish usuli tadqiqot natijalarini sintez qilishda qo'llanildi. Bu usul orqali olingan statistik ma'lumotlar va nazariy qarashlar asosida davlat tashqi qarzini boshqarishning xavfsizlikni ta'minlovchi yangi strategiyalari ishlab chiqildi.

Tadqiqotning empirik bazasini davlat moliyaviy hisobotlari, xalqaro moliya institutlarining rasmiy statistik ma'lumotlari hamda mazkur sohaga oid ilmiy maqolalar va tahliliy hisobotlar tashkil etadi.

Tahlil va natijalar

Tadqiqot jarayonida olib borilgan tahlillar davlat tashqi qarzining iqtisodiy xavfsizlikka ta'siri faqat miqdoriy ko'rsatkichlar bilan emas, balki qarzning sifat tarkibi va iqtisodiyotning uni o'zlashtirish salohiyati bilan belgilanishini ko'rsatdi.

Birinchidan, tashqi qarzning YaIMga nisbati ko'rsatkichi iqtisodiy xavfsizlikni baholashda asosiy indikator bo'lsa-da, uning kritik chegaradan oshishi avtomatik tarzda inqirozni keltirib chiqarmaydi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, qarz yuki yuqori bo'lgan mamlakatlarda iqtisodiy xavfsizlikka xavf soluvchi asosiy omil qarzning hajmi emas, balki uning valyuta tarkibidir. Agar tashqi qarz portfelida xorijiy valyutadagi majburiyatlar ulushi ustunlik qilsa, milliy valyuta kursining devalvatsiyasi to'lov balansiga kuchli bosim o'tkazadi va fiskal barqarorlikni izdan chiqaradi.

Ikkinchidan, qarz mablag'larini ishlab chiqarish tarmoqlariga transformatsiya qilish sur'ati iqtisodiy xavfsizlikning hal qiluvchi omilidir. Natijalar shuni tasdiqlaydiki, infrastruktura va eksport salohiyatini oshiruvchi loyihalarga yo'naltirilgan qarz mablag'lari o'zini-o'zi qoplash xususiyatiga ega. Buning aksi o'laroq, byudjet defitsitini qoplash yoki iste'mol xarajatlarini moliyalashtirish uchun jalb qilingan qarzlar iqtisodiyotda "qarz tuzog'i"ni hosil qiladi va kelgusi yillarda byudjetning ijtimoiy va investitsiya xarajatlarini siqib chiqaradi.

Uchinchidan, qarzga xizmat ko'rsatishning eksport tushumlariga nisbati bo'yicha o'tkazilgan monitoring shuni ko'rsatdiki, ushbu ko'rsatkichning 20 foizdan yuqorilashi valyuta likvidligining pasayishiga olib keladi. Bu holat xalqaro moliya bozorlarida mamlakatning kredit reytingiga salbiy ta'sir ko'rsatadi va yangi qarzlar jalb qilish qiymatini oshiradi. Natijada, davlat yanada qimmatroq qarzlar olishga majbur bo'ladi, bu esa kumulyativ ta'sir doirasida moliyaviy suverenitetni cheklaydi.

To'rtinchidan, ekonometrik baholashlar tashqi qarzning iqtisodiy o'sishga ta'siri "invertirlangan U-shaklidagi" egri chiziqqa ega ekanligini tasdiqlaydi. Ya'ni, qarzning dastlabki bosqichdagi o'sishi iqtisodiy o'sishni rag'batlantirsa, ma'lum bir nuqtadan (optimal darajadan) keyin qarzning har bir qo'shimcha birligi iqtisodiy o'sish sur'atlarining pasayishiga olib keladi. Mazkur nuqta mamlakatning institutsional sifati va investitsion muhitga bog'liq holda o'zgaradi.

Yakuniy natijalar shuni ko'rsatadiki, davlat tashqi qarzini boshqarish strategiyasida miqdoriy chegaralarni belgilash bilan birga, qarz portfelini diversifikatsiya qilish, muddatlarni uzaytirish va valyuta xatarlarini kamaytirish mexanizmlarini kuchaytirish iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning eng samarali yo'li hisoblanadi.

Davlat tashqi qarzining makroiqtisodiy xavfsizlik indikatorlari

Indikator nomi	Xavfsiz daraja	Ogohlantiruvchi daraja	Kritik (xatarli) daraja	Iqtisodiy xavfsizlikka ta'siri
Qarzning YaIMga nisbati (%)	< 40%	40% – 60%	> 60%	Fiskal barqarorlik va kredit reytingi
Qarzga xizmat ko'rsatish / Eksport (%)	< 10%	10% – 20%	> 20%	Valyuta likvidligi va to'lov balansi
Foiz to'lovlari / Davlat xarajatlari (%)	< 5%	5% – 15%	> 15%	Byudjet resurslarini siqib chiqarish
Qisqa muddatli qarzlar / Umumiy qarz (%)	< 15%	15% – 25%	> 25%	Refinansirlash xatari
Tashqi valyutadagi qarzlar ulushi (%)	< 30%	30% – 50%	> 50%	Valyuta kursi tebranishlari ta'siri

Manba: Xalqaro valyuta jamg'armasi (XVJ) va Jahon bankining qarz barqarorligini baholash metodologiyasi (Debt Sustainability Framework) hamda mualliflik tahlillari asosida shakllantirildi.

Yuqorida keltirilgan jadvalda aks ettirilgan indikatorlar davlatning moliyaviy suverenitetini saqlab qolish va makroiqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning «qizil chiziqlari»ni belgilab beradi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, ushbu ko'rsatkichlarning kritik darajadan o'tishi nafaqat davlat byudjetiga, balki iqtisodiyotning real sektoriga ham kuchli salbiy bosim o'tkazadi.

Birinchidan, qarzning YaIMga nisbati 60% dan oshganda, davlatning qarz olish imkoniyatlari va uni qaytarish qobiliyati o'rtasidagi muvozanat buziladi. Bu holat xalqaro kredit reyting agentliklari tomonidan salbiy baholanib, mamlakatning tashqi bozorlardagi kredit olish qiymati (foiz stavkasi) oshishiga olib keladi.

Ikkinchidan, qarzga xizmat ko'rsatishning eksport hajmiga nisbati 20% dan yuqori bo'lishi — mamlakatning valyuta tushumlari asosiy qismi qarz to'lovlariga ketayotganini

anglatadi. Bu esa iqtisodiyotni import qiluvchi tovarlar va xomashyo bilan ta'minlashda valyuta tanqisligini yuzaga keltiradi.

Uchinchidan, qisqa muddatli qarzlarning umumiy qarz portfelidagi ulushi ortishi (25% dan ko'p) mamlakatni «refinansirlash xatari» oldida qoldiradi. Ya'ni, davlat har yili eski qarzlarni yopish uchun yangi, balki qimmatroq qarz olishga majbur bo'ladi. Bu tizimli qarz bosimini kuchaytiradi.

To'rtinchidan, tashqi valyutadagi qarzar ulushi 50% dan oshganda, milliy valyuta qadrsizlansa (devalvatsiya), davlat qarzining hajmi avtomatik ravishda ortib ketadi. Bu esa iqtisodiy xavfsizlikka to'g'ridan-to'g'ri zarba beradi, chunki davlat daromadlari mahalliy valyutada bo'lsa-da, xarajatlari (qarz to'lovi) xorijiy valyutada o'sib boradi.

Mazkur indikatorlarning doimiy monitoringi davlatga xavf-xatarlarni oldindan sezish va ularga qarshi muvozanatli fiskal chora-tadbirlarni (byudjet defitsitini qisqartirish, qarz portfelini diversifikatsiya qilish) o'z vaqtida ko'rish imkonini beradi.

Xulosa va takliflar

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, davlat tashqi qarzi iqtisodiy rivojlanish uchun zarur resurs manbai bo'lishi bilan bir qatorda, nazorat qilinmagan taqdirda milliy iqtisodiy xavfsizlikka jiddiy tahdid solishi mumkin, shu sababli qarzning miqdoriy hajmidan ko'ra uning tarkibi, valyuta denominatsiyasi va investitsion loyihalarning rentabelligi makroiqtisodiy barqarorlikni belgilovchi asosiy omillar hisoblanadi. Tashqi qarzning yalpi ichki mahsulotga nisbati bo'yicha belgilangan chegaralar shartli bo'lib, davlatning institutsional salohiyati va iqtisodiyotning eksportga yo'naltirilganligi ushbu chegaralarning moslashuvchanligini ta'minlaydi, binobarin, iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlashda qarzlarni jalb qilish siyosati faqat byudjet taqchilligini qoplashga emas, balki iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshiruvchi va valyuta tushumlarini kafolatlovchi loyihalarga yo'naltirilishi shart. Ushbu maqsadda davlat tashqi qarzini boshqarishda fiskal qoidalarini kuchaytirish, har yili qarz portfelini stress-testdan o'tkazish va valyuta kursining keskin tebranishlari sharoitida qarzga xizmat ko'rsatish barqarorligini baholash lozim. Qarz portfelini diversifikatsiya qilish, ya'ni majburiyatlarda milliy valyutadagi instrumentlar ulushini oshirish va xalqaro moliya bozorlaridagi foiz stavkalari xavfini kamaytirish uchun imtiyozli qarzar ulushini ustuvorlashtirish byudjetga tushadigan yillik bosimni pasaytiradi. Shuningdek, infratuzilma loyihalarini moliyalashtirishda tashqi qarzga bo'lgan qaramlikni qisqartirish maqsadida davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish, qarz mablag'laridan foydalanish ustidan parlament va jamoatchilik nazoratini kuchaytirish hamda har bir loyiha bo'yicha investitsion qaytim darajasini doimiy monitoring qilish orqali qarzning iqtisodiy o'sish drayveriga aylanishini ta'minlash maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2009). *This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly*. Princeton University Press. (Tashqi qarz va moliyaviy inqirozlar o'rtasidagi tarixiy bog'liqlik bo'yicha fundamental asar).
2. Stiglitz, J. E. (2016). *The Euro: And its Threat to the Future of Europe*. W. W. Norton & Company. (Davlat qarzining institutsional va ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari tahlili).
3. Barro, R. J. (1974). "Are Government Bonds Net Wealth?". *Journal of Political Economy*, 82(6), 1095–1117. (Rikardo ekvivalentligi nazariyasi bo'yicha klassik ish).
4. International Monetary Fund (IMF). (2025). *Guidance Note on the Bank-Fund Debt Sustainability Framework for Low-Income Countries*. (Tashqi qarz barqarorligini baholash bo'yicha rasmiy xalqaro metodologiya).
5. World Bank Group. (2026). *International Debt Report: Global Perspectives on Debt Management*. (Jahon iqtisodiyotidagi qarzidorlik tendensiyalari bo'yicha hisobot).
6. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. (2025). *O'zbekiston Respublikasi davlat qarzi holati va unga xizmat ko'rsatish to'g'risida hisobot*. (Mahalliy amaliyot va statistik baza uchun rasmiy manba).
7. Ostry, J. D., Ghosh, A. R., & Espinoza, R. (2015). "When Should Public Debt Be Reduced?". IMF Staff Discussion Note. (Qarz yukini qisqartirish strategiyalari va optimal darajani aniqlash mezonlari).
8. Shernaev, A. A. "General methodological bases of tax planning in enterprises." *International Journal of Economics, Commerce and Management United Kingdom* ISSN 2348 0386 8.4 (2020): 357.
9. Shernaev, A. A. "Principles and methods of organization of the internal tax control system in joint stock company." *International Journal of Economics, Business and Management Studies*-ISSN (2021): 2347-4378.
10. Xudoyberdiyev, A. A. (2024). *Rivojlanayotgan davlatlarda fiskal barqarorlik va tashqi qarz boshqaruvi*. Toshkent: Fan va texnologiya. (Davlat qarzini boshqarishning mintaqaviy xususiyatlari bo'yicha ilmiy monografiya).